

Александра В. Чебашек Нешковић^{1*}

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за научноистраживачки рад^{2**}

<https://orcid.org/0009-0000-4835-6696>

У МЕАНДРИМА СТРАХА: ЗАМЕТАК ЕМОЦИОНАЛНЕ ИНВАЛИДНОСТИ ЛИРСКОГ СУБЈЕКТА У ЗБИРЦИ *ОКО НУЛЕ* АНЕ РИСТОВИЋ^{3*}

Рад представља преиспитивање структуре и позиције женског лирског субјекта збирке *Око нуле* Ане Ристовић, успостављањем односа међу страховима који су основни мотив око ког осцилира садржинско-семантички ниво збирке. Тематизовањем особености осећања страха, конституисање лирског субјекта најпре подвлачи присутност фрејдовског неуротичног страха, док лепеза фобија и емоција са којима се женски лирски субјект суочава, од женског идентитета твори не само друштвено инвалидну, већ и психички и емотивно дисфункционалну личност. Пољуљана крхкошћу, нестабилношћу и променљивошћу живота, растројство услед неосећања света блиским, у лирском субјекту изазива и преосетљивост и неосетљивост. Постмодерни субјект проговара из свог затвореног света субјективно детерминишући природу ствари, догађаја и особа, што разоткрива слике рањивости (женског) тела, ума и бивствовања. Уочава се специфичност збирке у виду постојања три циклуса: -1, 0⁰, +1 унутар којих се препознају различити приступи, разноврсне семантичке и мотивске осцилације, као и разноликост самог модерног песничког израза. Проблематика емоционалне инвалидности женског лирског субјекта биће тумачена кроз наративну анализу вербализованих страхова на основу којих се показује сложеност и интровертност (женске) личности.

Кључне речи: страх, лирски субјект, женско биће, инвалидност, Ана Ристовић, *Око нуле*

1. Увод

Краја двадесетог века, на тло српске књижевности продира поезија следећих песникања: Тање Крагујевић, Радмиле Лазић, Мирјане Стефановић, Злате Коцић, као и Ане Ристовић и Милене Марковић нешто касније (уп. ŠEATOVIĆ 2020: 31). Унутар српске постмодернистичке књижевности, стваралачки опус Ане Ристовић истиче се аутентичним аналитичким приступом свакодневици, те унутар тога, и позицији (лирског) субјекта у данашњици. Ристовићева придаје значај свакодневним, запостављеним, малим стварима које кроз њену поезију добијају право

1 aleksandra.cebasek@filum.kg.ac.rs, cebasekaleksandra@gmail.com

2** Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада истраживача на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-136/2025-03/ 200198.).

3 Рад је представљен на конференцији *Језик, књижевност, инјерсекционалност 2024.*, одржаној на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

гласа. Јасно истакнута позиција јесте позиција женског бића која се сублимирано креће од уплашене, тихе субјективности до набоја сопствених нагонских осећања. У најширем могућем контексту, деликатна, како је Светлана Шеатовић (2020: 36) назива, збирка песама *Око нуле* репрезентује емоционалне и менталне препреке са којима се лирски субјект унутар сваке песме сучељава покушавајући једино и само – да преживи. Доминантно осећање страха / страхова својом кулминацијом утичу на емоционалну (не)доступност субјекта, што отвара тему емоционалне инвалидности. Садржинској концепцији збирке *Око нуле* састављене од 42 подбројана страха и заснованој на представљању, као и на именовању страхова лирског субјекта, одговара распоређеност песама у виду композицијски раздвојених циклуса којих има три: -1 , 0^0 , $+1$. Неконвенционални приступ теми страха као и потреба за откривањем нагонског у своме бићу, онога што „тишти” и онога од чега „стрепи”, лирски субјект чини сасвим огољеним пред лицима читалаца.

Универзално питање о смислу живота и циљу постојања у индивидуи не појављује се ниоткуда већ се алармантно оглашава из дубине бића где се годинама таложило. Постављањем питања, човек се хвата у коштац са самим собом, са покушајем препознавања сопственог идентитета и сензибилитета. Оног трену када покуша да постави „себе изнад себе”, нађе се пред налетима осећања, сећања, страхова, успомена. Тада човек осећа потребу да (про)говори како би пронашао што реалнијег себе. Проговарањем из својих успомена, страхова, сећања, осећања, покушава да се(бе) афирмише и конституише.

Управо на таквом принципу (само)конституисања, конституисања идентитета кроз вербализацију личних и свакодневних страхова, заснована је збирка песама *Око нуле*, песникиње Ане Ристовић. Лирски субјект води читаоце путем својих интимних осећања, причајући о страховима својственим сваком људском бићу. Најпре истичући теоријско-методолошки оквир оличен у истраживањима страха Свенсена и Фројда, већина песама збирке биће подвргнута детаљном аналитичком приступу зарад разоткривања функције именовања страхова, услова страховања уз истицање њихових поетичко-симболичких домета. Поетизација осећања страха, које неретко доводи до емоционалне дисфункционалности, уз модеран језички израз, представљају основни и доминантан тон збирке.

2. Психолошке особености страха као осећања

Једно од исконских осећања, страх, препознаје се као доживљај који подређује свет око нас утичући на перцептивно-рецептивне појединости сваког бића. Страх искаче пред слободом света бивајући свеприсутан у толикој мери да му се чак и добровољно предајемо, недовољно храбри да би га победили. Живети: у страху, од страхова, своје страхове – води страху као начину живота где се препознаје као „врста културне лупе кроз коју посматрамо свет” (SVENSEN 2008: 12). Да би страх постојао, морају постојати и потенцијалне опасности. Неретко, страх може бити и основни доживљај света. Постоје страхови рационалне или ирационалне природе, односно, објашњиви страхови и они који увек бивају прећуткивани у страху да страх од ког се стрепи не би био призван у стварност. О свеопштим страховима, као што су страх од смрти драге особе, од болести, непогода, тероризма, итд., говори се најчешће на начин који пружа утеху, те самим тим и заваљава тре-

нутно осећање страха. Услед историјско-друштвених околности, најпре услед краја Другог светског рата, распада Југославије, бомбардовања 1999., услед катастрофалних последица по људску психу, човек двадесет и првог века никад више неће бити није спокојно и апсолутно мирно биће. Увек постоје одређене стрепње које се могу посматрати као последица развитака (националног) идентитета. Но, идентитет који је „део мене” такође је тло личних стрепњи које се исто тако временом развијају.

Тешко је разликовати биолошке, психолошке и социјалне аспекте осећања (уп. SVENSEN 2008: 30). Биолошка основа сваког осећања производ је обликовања индивидуалних искустава и друштвених норми. Биохемијски, страх је тешко разликовати од других осећања, па тако гнев и страх имају сличне биохемијске компоненте (уп. SVENSEN 2008: 31). Дакле, ако је линија између гнева и страха танка, није немогуће помислити како је лирски субјект заправо гневан на све појединости о којима пише или да се бар гнев преплиће са страхом.

2.1. Страх као нагон ега / Ega

Унутар Фројдових проучавања нагона (TREBJEŠANIN 2006: 11–14), страх припада другом пару нагона – припада нагонима ега (први пар су сексуални нагони) и представља тежње несексуалне природе које су супротстављене сексуалним нагонима. Нагонске тежње⁴, међу којима и страх, служе самоодржању индивидуе. Основна теоријска начела страха успоставио је Фројд, али их је и нешто касније променио.⁵ Према Фројду (2006: 386), три главне врсте страха су реални страх, неуротични страх и страх од нечисте савести и они могу довести у везу три врсте зависности *Ega*: зависност од спољашњег света, од *Ida* и од *Super-ega*⁶. Узрочно-последични је однос између страха и потискивања јер је страх оно што проузрокује потискивање (нагона, емоција, осећања) (уп. FROJD 2006: 388), што и доводи до (привремене) емоционалне инвалидности, док се, са друге стране, бројна потискивања дешавају управо због страха.

2.2. Фројдов неуротички страх

На примеру збирке Око нуле, све потискивање (нагона, емоција, осећања) наративно је обликовано уз помоћ уметничког потенцијала речи. Поента тих речи, поента поезије коју Ана Ристовић пише јесте покушај тачног именовања страхова. Говором, односно, писањем, лирски субјект покушава да прихвати страх као осећање које читавом структуром њеног (женског) бића влада, као и да распозна

4 Осим страха, овде спадају гађење, осећање кривице, стид, потреба за самопоштовањем, за одржањем властитог живота и интегритета као и естетска и морална мерила. (уп. TREBJEŠANIN 2006: 13)

5 Према првој теорији страха из 1895. године, његов настанак се везује за потискивање нагонских жеља: либидо се нагомилава, а адекватно пражњење бива онемогућено те се отуд тај нагомилани либидо претвара у страх. Према другој теорији страха из 1926. године, потискивање не ствара страх, већ реалан страх доводи до потискивања нагона (уп. TREBJEŠANIN 2006: 18).

6 Фројдов структурални модел личности заснива се на троструком моделу: *Id* (Оно), *Ego* (Ја), *Super-ego* (Над-Ја). *Id* (Оно) је примитивна основа личности унутар које руководе нагони (жеђ, глад, сексуалност) тежећи задовољењу с тим да у оквирима *Id*-а делају психички несвесни процеси које Фројд назива примарним. *Ego* (Ја) обухвата секундарне процесе настале контактирањем са реалношћу (психички процеси и способности оопажања) које воде упознавању себе, света, формирању личности са идентитетом и контроли нагона. *Super-ego* (Над-Ја) настаје под утицајем социјалне средине и окружења, с тим, да је битна улога идентификације са родитељским начелима. (уп. FROJD 2006: 368–382)

емоционалне и менталне препреке које инхибирају њену свакодневицу. Уочавањем основних премиса на којима се заснивају страхови лирског субјекта, препозната је доминација страха који је Фројд (2006: 286) назвао неуротичким. Реч је о посебној врсти неуротичког страха у виду опште плашљивости са израженим „страхом очекивања” или „плашљивим очекивањем”. Такав страх „лебди слободан и готов је да се привеже за сваку иоле подесну садржину представа” (FROJD 2006: 286), што се препознаје у нетипичним, специфичним страховима женског бића. Лирски субјект потпуно одговара профилима који пате од ове врсте страха – Фројд истиче како се овим профилима посматрање света заснива на непрестаном плашљивом очекивању и предвиђању најстрашније од свих могућности. Са друге стране, одређени страхови везују се и за извесне објекте или ситуације, те лирски субјект није само онај који је песимиста, што би одговарало првом облику страха, већ може бити и попрште чудних фобија на које не може утицати. Оба описана облика страха – страх очекивања и страх везан за фобије – независни су један од другог, али се могу јављати заједно (уп. FROJD 2006: 287).

У хришћанству, једна од првих свести о човеку као таквом дата је кроз осећање страха: страх од греха, страх за опстанак у рајским пределима и страх од губитка те сигурности. Свет у који долазимо рођењем не можемо контролисати: осуђени смо на егзистенцијалну неизвесност читавог живота. Спољашњи свет може бити главни рушитељ успостављеног мира, те се чини да је он увек потенцијална опасност. Ипак, унутрашњост самог бића може бити ваљано попрште нарушене емотивне хармоније и равнотеже која је своје сопство оковала у осећање страха.

3. О збирци око нуле, лирском субјекту и страху

Смисао поезије и њене (не)расплетивости крије се, како Крагујевић (2019: 479) претпоставља, на „интравенозном плану поезије” унутар ког се одвија „потрага за идентитетом, личним и песничким”. Та потрага место је симбиозе страхова – и ирационалних и рационалних, и свакодневних и несвакодневних, и оправданих и неоправданих страхова – оних који постоје у женском бићу, а који се откривају у збирци Око нуле. Наочиглед читљива, лагана, пријемчива, поезија Ане Ристовић се тек површно разоткрива у најексплицитнијим наводима онога о чему она пише: страх од, страх од, страх од⁷. Сваки страх, садржински је посебна песма, с тим да свака у себи обухвата и друге страхове који се на нивоу циклуса и збирке преплићу и надовезују. Лирски субјект је биће стрепње и несигурности сопственог „ја у ја” – несигурна сам у све оно шта јесам и шта могу да будем. Поменути несигурност доводи до спречености рационалне перцепције света и страхова, што субјект одводи у психички раздор. Генеричка структура лирског субјекта посебна је на нивоу сваког циклуса, сваке песме, сваког подналова. Збирка је центрирана темом страха и сам појам страха тежи да децентрализује, да га измести из уобичајног начина перцепције. О страховима се саопштава лирски, дескриптивно, неутешно, апстрактно, бурно.

Бавећи се страховима, кривицом и њиховим међусобним односом, Јеротић (1974: 101) преиспитује феномен страха кроз полемику да ли је то неуротични симптом који спречава нормалан ток нагонских енергија или је пак стварна ег-

7 О утицају песама о страху Рејмонда Карвера на Ану Ристовић, в. KRAGUJEVIĆ 2019, стр. 481.

зистенцијална појава која почива на реалном и људском. Песме страхова Ане Ристовић су и једно и друго – и симптом и појава. Ограничено оним од чега стрепи, женско биће дива спречено у успостављању нормалних односа са својим окружењем, с тим да страхови нису егзистенцијални, пре су то метафизичке зебње субјекта у виду константног „тиштања” који као последицу има затварање субјекта у себе и изоловање од света. Спајајући искуство и језик, осећања и реч, лирски субјект збирке Око нуле настоји да конкретизује и вербализује страхове како би њих постао свестан. Само је тако могуће посматрати себе у односу на страх и дати шансу себи за потенцијално превазилажење онога чега се лирски субјект плаши. Дијапазон страхова креће се од апстрактних догађаја у природи и појава у окружењу, до конкретних личности у песникињином животу и напослетку, до ње саме.

3.1. Циклуси -1 и 0⁰

Уводна песма „Градски ошћад (сћрах од љприроде)” наговештава читав профил збирке који почива на промењеној перцепцији ствари и света око себе. Наочиглед све познато, јасно, опипљиво и видљиво постаје могућа опасност по субјект – жежеве бодље постају „мали минобацачи” (RISTOVIĆ 2006: 7). Потенцијалне опасности претендују да се преобразе у страх и потребу за самоодбраном – самоодбраном у виду вербализације. Субјект уводне песме је меланхолични скептик. Преиспитивањем света око себе, једини осећај, осећај је нелагодности и стрепње од усамљености, а субјект песме „Градски ошћад (сћрах од љприроде)” сћознаје да је заправо сам, да има само своју сенку док чезне за „бар један озебли људски глас”. Такав поетички свет неумитно је усмерен на субјективност као такву, на себе сама у чежњи да (покуша да) се конституише. Конституисање поетичког света почива на премисама и перцепцији субјекта који истиче своју осећајност и доживљеност света. Субјект проблематизује и вербализује своје страхове јер се само гласовно обликовано и ментално представљено може победити. Зато збирка у својој целини представља симбол борбе за себе, против себе и упркос себи – борбе за испитивање сопствених крајњих домета, (не)присутства људи, предмета, појава и односа у животу. Борба страхова у којој поентира „страх од ја”, страх од сопственог конституисања, описан је у песми „Женска сћрана (И ошћћ сћрах од себе)” која се симболично налази на нултом степену збирке (0⁰), у њеном средишњем циклусу. Чак и када говори о страху од себе, Ана Ристовић „страхује” да себе именује у првом лицу једнине, већ се наспрам наговештене персонализоване песме јавља „женска страна”, те генеричка структура лирског субјекта остаје на истом поетичком нивоу као и у циклусу -1: субјект не говори у своје име, већ говори читаоцу кроз друго лице једнине: „већ личиш на убицу меког срца”, „пишеш све чешће”, „јер мртав си ако немаш праве информације”, итд.

Страх од природе, пролећа, деменције, празника обухвата промене које су неминовне, али, свака промена лирском субјекту је кобна пошто води померању из устаљене равнотеже, а управо је то примарни осећај и првобитни страх. У песми „Доћи ће мајсћори (сћрах од љромене)”, поред замене ентеријера, кревета и сточића, као могући поклон-пакет као јубиларном купцу уз то, био би и одлазак у Грчку, али лирски субјект не одолева скептичности нити одолева страху од одласка и промене простора: „И шта ће ти кревет, ако идеш у Грчку. / И шта ће ти Грчка ако идеш

у кревет.” (RISTOVIĆ 2006: 19). Ипак су зона комфора и сигурност „боља” опција, те услед анксиозности да би уз сточић и кревет могло доћи и наградно путовање субјект закључује: „Доћи ће мајстори. / Боље да не дођу.” (RISTOVIĆ 2006: 19). Дакле, погодније је да не буде икаквих промена, да све остане како јесте, а остати у ономе „како јесте”, у рутини, у свакодневици, значи да је зона комфора лирском субјекту најсигурнија за егзистенцију.

Насловом песме „Бела дука (*сћрах од краја йроїрама*)” оправдана је уводна интертекстуална строфа и позивање на роман Дон Делила Бела дука, само што песма не тематизује буквално крај телевизијског програма, већ је значење метафоричко: садржина је концентрисана на страх од смрти која је, онда кад наступи, „одсуство слике, бела дука, екрански снег” (RISTOVIĆ 2006: 20). Лирски субјект не говори директно о страху од смрти, већ тај страх призива кроз метафоре и кроз књижевног јунака романа Бела дука одбијајући да о присутном страху од смрти говори као да је њој својствен.

Уколико се начини осврт на садржинску структуру првог циклуса -1, уочава се да се страхови нижу по одређеном шаблону: од песама у којима се препознају унутрашња осећања субјекта – „Толико свейлостии (*сћрах од йролећа*)”, „Градски оийад (*сћрах од йприроде*)”, „Туїа йесма (*сћрах од демеңије*)”, „Доћи ће мајсћори (*сћрах од йромене*)”, „Бела дука (*сћрах од краја йроїрама*)” – наступа серија песама чија су главна питања (и одговори) међуљудски односи. Наиме, од унутрашњости бића, лирски субјект наставља да посматра себе у (са)односу са другима. Лирски субјект „проширује” дијапазон својих страхова – започињу страхови од конкретних бића, односа и радњи. Заокрет у тематизовање међуљудских односа започет је у песми „Колико је сایی (*сћрах од мушкараца*)” унутар које лирски субјект стрепи од успостављања било каквог несигурног односа са другим полом: „Како да идеш у биоскоп итд. када не знаш хоћете ли се венчати” (RISTOVIĆ 2006: 23). Оно чега се субјект плаши није постојање мушкарца, него могућност да и поред њега, она остане сама. Мушкарац је посматран и као извор пожуде, али и као несигурна, променљива солуција: „Како да идеш у биоскоп итд. када би му већ дала оба своја бедра да њиме замени те сказаљке али не знаш, нити те интересује не како ћеш онда ходати већ хоћете ли се венчати.” (RISTOVIĆ 2006: 23) Дакле, лирски субјект се плаши мушкарца као доминантног бића од кога, по њеним интенцијама, превасходно зависи хоће ли ишта од љубавног односа бити или ће, опет, остати сама. Да је тако, показује наредна песма „Оїледало, изненада (*сћрах од жене*)” у којој описује остварени љубавни однос између жене и мушкарца који услед опијености љубављу, на њу почиње и да личи. Ове две песме, страх од мушкарца и страх од жене, могу се посматрати као једна: прва као питање шта би било кад би било, а наредна шта јесте кад је већ било. Насловима сугерисано – страхови и од мушкарца и од жене путеви су усамљености у којој субјект страхује не само од односа већ и од саме близине којом се једно биће отвара према другом.

Страх од присности и близине је свепрожимајући мотив читаве збирке. Кулминација могућих међуљудских односа из претходних песама наговештена је наредним: „Суїружници за йасійайшурама (*сћрах од близине*)” и „Јадуке (*сћрах од сійсасћељскої драка*)” [иодв. А. Ч. Н.] у којима је дата слика свакодневног, учмалог и

хладног љубавног односа супружника уместо којих говоре само „столови, столице, пепељаре и подови” (RISTOVIĆ 2006: 29), а не они сами, те једино ти преламајући звуци бледи су остаци некадашње близине. „И нигде никог, чак ни нас” (RISTOVIĆ 2006: 33). Близине ће нестати, речи ће нестати и ми ћемо нестати – то је страх лирског субјекта.

Декомпозиција дѣла поетичког света Ане Ристовић сведена на страх-мушкарац-жена-близина-брак-страх води препознавању једине мирне тачке: „Ето простора, где си коначно сам” (RISTOVIĆ 2006: 38). Насловљена као „*Неко куца (сѝрах од самоће у куйаѝилу)*”, песма осликава тачку смираја у простору у коме биће коначно дива оно што примарно јесте – уплашено. Слика простора у коме самоћа овладава бићем, простор је сопственог преиспитивања прошлости и будућности, само што иако је субјект сам, „одузима те, сваког јутра, неко помало, и неко, увек, чак ни када не чујеш, сасвим тихо куца” (RISTOVIĆ 2006: 38), те ови стихови алузивно наводе на закључак како је онај неко ко увек тихо куца заправо подсвест и сама свест да си (у)сам(љен). Наредна песма то боље показује: „*Где ѝе нема (сѝрах од одсусѝва)*” заправо, песма је страх да те неће бити у „нечијим годинама”, „нечијим навикама”, „групним фотографијама”, „телефонском именику” (RISTOVIĆ 2006: 39, 40). Заменицом те прикривен је одговор на питање где нема кога, да ли где нема *некоја другоја* или где нема *мене*. Тумачењу где нема неког другог у прилог иде стих: (*сѝрах од одсусѝва*) „у некој души што је у ствари само слика празног дома, оног где те нема [итал. А. Ч. Н.]” (Ristović 2006: 40) где се препознаје страх који прожима читави први циклус -1 збирке Око нуле: то је страх да нема и неће бити оног другог који ме конституише. Страхујући од било каквог односа мушкарац-жена, лирски субјект на крају првог циклуса доспева до страха од одсуства (у сваком смислу) оног другог, што бива једнако страху од коначне усамљености. Стога, бити у страху од одсуства неког јесте разлог насловљавања циклуса -1, односно, одсуство оног јединог које ме конституише води усамљености у којој јесам и којом прелазим у наредни циклус 0⁰, односно, почињем изнова од нуле. То је сугерисано и насловом једине песме средишњег циклуса „*Женска сѝрана (и ојейѝ сѝрах од седе)*” [подв. А. Ч. Н.]. Реченични спој „и опет”, тачније, прилог опет, сугерише како је читав претходни циклус био потрага за собом, а да је једино извесно и истинито то, да и поред људи, осећања, ситуација, човек може без сваког, али не може без себе. Сви страхови уназад само су различити аспекти варијације „мене” у односу на „мој” унутрашњи свет и у односу са другима. Препознавање да је положај другог у „мом” унутрашњем свету варијабилан и променљив, доводи до одстрањивања другог из тог света (један мање, дакле, -1) и води мени као усамљеној јединки коју не (пре)познајем, те је се зато и плашим. Зато је средишњи циклус 0⁰ прекретница збирке у којој се лирски субјект препознаје као *сама ја*, као бивство, остварујући на тај начин први корак ка оном позитивном (+1), ка спознању себе и својих страхова. То је несвакидашња слика еволуције једног лирског субјекта, а у исто време, и женског бића.

Бежећи чак и од ословљавања себе заменицом, „*Женска сѝрана*” јавља се као главни субјект и у свету који је окружује, док је једино шта препознаје да „пакла нигде, а раја нигде” (RISTOVIĆ 2006: 43). Ово наводи на помисао да се лирски

субјект налази негде између, на средини, на 0^0 , ни на -1 : у паклу, ни на $+1$: у рају. Са друге стране, Крагујевић (2019: 482) посматра циклусе као температурно померање и развој спољашњих и унутрашњих клима. Поетичко-композицијске претпоставке збирке могу се тумачити и на следећи начин: -1 слика је унутрашњих осећања уплашеног бића, 0^0 слика је мене која тумачећи пакао и рај имагинарно одређујем свет око себе, $+1$ слика је односа уплашеног бића са спољашњим светом. Препуштањем, искушавањем и интензивним осећањем страхова који су део лирског субјекта постаје могуће њихово превазилажење. У складу са постмодернистичком парадигмом, лирски субјект збирке препознат је као екс-центрични, као оној који је „на граници или маргини, унутра а ипак изван” (НАЋИОН 1996: 122). На тај начин, субјект посматра себе кроз свет који га окружује тематизујући и центар и спољашњост и унутрашњост, што је и његова предност.

3.2. Циклус $+1$

Наредни циклус $+1$ уноси нову димензију песама у садржинском и, пре свега, структурном смислу: стих је дужи, садржајнији, број строфа је увећан и песме су апстрактније, окренуте несвакидашњим појавама. Лирски субјект показује страх и од ирационалних ствари / појава, попут плиме, затрованог света, међупростора, доспевши до страха од налета писања, односно, до песме „Тако лако” у којој, у мушком роду, говори о свакодневном животу мушкарца који сваке вечери пише песму. Промену и жељу за писањем доводи у везу са страхом: јер сигурно му „нешто” недостаје када се усуђује да пише.

Надовезивање на тему смрти и сам страх о помисли на исту дат је у песми „7х ујутру (страх од звоњаве телефона)”, у којој лирски субјект страхује од звона у то доба јер су се „све смрти јављале рано ујутру” (RISTOVIĆ 2006: 54), те сваки помисао на тај звук изазива нелагодност. Једна од ретких песама испевана у првом лицу женског рода је „Прима. Шаље (сћрах од свој рукописа)”, где је реч о сасвим новом изгледу њених слова и рукописа који је послала „некоме”, с тим да се у стиховима не препознаје страх од рукописа као умећа писања, већ страх од самог садржаја и реакције на тај садржај. Страх од успостављања односа са спољашњошћу, околином и људима доминантан је у трећем циклусу збирке и своди се на константна (само)преиспитивања.

Поетичка свест о осећању себе у свету симболично је исказана кроз стихове песме „Линија срца: сама осћрвца (сћрах од ѿоѿа да ћеш рећи: ѿо није љубав)”. Осећање себе предодређено је болом: „Овакве руке, немају чак ни девојчице у основној, осим у првом разреду. А на длану, историја, сплет линија као да сам древна старица. Линија срца каже: острвца значе бол, а линија живота: што траје, трајаће дуго. Линија главе: тешка меланхолија.” (RISTOVIĆ 2006: 57, 58). Лирски субјект детерминише себе на основу судбоносних линија са длана и та детерминација је песимистичка: окренута негативном и посматрању себе као меланхолика.

Мада збирку прати променљиви тон именовања и мешања родова, у песми „Ово нисам ја (сћрах од фотѿоѿрафије)” лирски субјект песму отвара речима: „Нисам ја.” (RISTOVIĆ 2006: 59) Питање субјективитета и питање ко онда јесте она покренуто је неприхватањем себе на фотографији: онај који себе гледа, види неког другог ко није он. Лирски субјект своју спољашњост доживљава са недопадањем,

као да чак ни делови тела нису њени: „Очи су ми црвене [...] Коса разбарушена, [...] Руке у џеповима, али нисам сигурна да ли су то моји џепови, моје руке и да ли сам у том простору већ била. [...] Нисам ја, није моја глава” (RISTOVIĆ 2006: 59). Чинећи је непрепознатљивом и себи далеком, фотографија лирском субјекту не осликава стварност и њу као такву, него сасвим друго „биће” које је „можда вампир” (RISTOVIĆ 2006: 59). Уплашено биће не оклева да призна страх од проласка времена, од физичке и психичке промене, страх од тога да ће бити заборављена. Време које пролази и све оно шта доноси несигурно је тло за меланхолично биће. Године које долазе не доносе зрелост, сигурност и мир („*Tempi passati (сћрах од 33-е)*”), већ супротно: доносе свест о пролазности времена и забораву, али, „ако ништа друго, ствари те памте” (RISTOVIĆ 2006: 9), закључује субјект. Тај страх од искуства живота у ком неће оставити трага парадоксално налази своју супротност у песми „*Бићии сенйиименйиалан (сћрах од йамћења)*”: лирски субјект се у четрдесетим присећа детињства и пубертета представљајући памћење и сећање као оно погубно које доводи до осећања прошлости и успомена као „тега” који притиска и присиљава на сећање. Страх се очигледно заснива на размишљању како је некад било безбрижније, боље, радосније, а да је сада све, само то није. Зато, лирски субјект не жели да памти, плашећи се да присећања воде сентименталности од које се нарочито бежи. Са друге стране, постоји и страх од одласка у заборав, те стихови о уласку у свој стан као „у споменар” воде константном присећању каква је некад била, онда када није било страха од година које долазе. Међутим, није само ствар у представљању реалних страхова који могу бити потенцијалне опасности. Ана Ристовић се поиграва сопственим осећањима пишући им најгори могући сценарио: *а шћиа ако се једноја дана врайиши својој кући и схвайиши да йа кућа више није йвоја, шћиа ако си изйудио дом?* У „*Одисејади (сћрах од йудийика дома)*” страх не започиње од реалне предметности која би осећање страха могла да пружи, већ приповедање започиње призором: „Као у оном сну” (RISTOVIĆ 2006: 65). Позивањем на садржину сна, субјект намерно наставља да развија сан у јави доводећи га до крајњих граница и замишљања потенцијалне ситуације губитка дома. Ристовићева изазива и тенденциозно надражује оно о чему пише стварајући имагинарне страхове за које и нисмо били свесни да могу бити страхови (страх од међупростора, од промаје, од памћења). На тај начин, Ана испитује границе опипљивости и сазнатљивости свог поетског света иако добар део песама нису страхови у буквалном смислу речи, него су више стрепње, брига, промишљања о нечему шта се још увек није догодило, а могло би, што одговара ономе што Фројд назива општом плашљивошћу, односно, страхом очекивања (уп. FROJD 2006: 286).

И тако, на концу збирке, након свих упирања у очи / речи лирског субјекта не бисмо ли спознали путеве ослобођења, разумевања и превазилажења страхова о којима говори, доспевамо до последње песме „*Без облака (сћрах од йудийика сћрахова)*”. Затечени самим насловом којим већ желимо да потврдимо присуство стокхолмског синдрома, заћутимо пред првим стихом: „Ово је рај. Простор без наде, без страха, јер ничему више не мораш да се надаш.” (RISTOVIĆ 2006: 74). Присетивши се одређивања циклуса +1: рај – постаје јасно како је за лирски субјект рајски простор место без страха, али, неочекивано, то је и простор у коме нада нестаје

– могући свет без страха истоветан је са безнадежношћу. Метафорички, свет без страха је простор чистог неба, без облачка и без ветра, али то није жељено место субјекта. Бити без страхова за лирски субјект значи лебдети и бити изван свега и без додира са светом, а само онда када генеричка структура субјекта бива испуњена страховима, он се осећа живим – зато се плаши да их не изгуби. Страховима и надом која је неизвесна, субјект може испунити свој свет – у другачијем, не би могао да постоји. Чињеница да онај који поседује страхе стрепи од тога да их изгуби говори да је реч о бојазни од губитка ослонца, будући да је сваки страх у збирци манифестација наде да се *нешто* неће догодити. Испуњење бића, лирски субјект не види у превазилажењу и прихватању страхова него у борби са њима. Само тако, моћи ће да буде *свој*. Страхови су његова упоришта самоконституисања која, колико год да се оспоравају, исто толико се за њима жуди – они су центар и маргина лирског субјекта који са своје спољашње и унутрашње стране игра игру номиновања: именујем страх јер именујући га и говорећи о њему, полажем све наде да се неће обистинити. Овим поступком, лирски субјект себе самог емоционално инхибира, доспевши до парадоксалне ситуације: упркос свесности извора своје емоционалне инвалидности, коју узрокују страхови, субјект оклева да их превазиђе, већ их посматра и наративно обликује.

Напоследку, испробавањем живота у таквом свету без страха, лирски субјект проговара из оног раја из претходне песме, из чистине ведрога неба без игде икога. Тај моменат привидног доспевања до места без-страха, уједно је и последња песма збирке насловљена „*Чистина (страх од иштираја крила)*”. По први пут, лирски субјект успева да превазиђе један од својих страхова: осећањем присуства другог: „држиш сићушну зебу у џепу” (RISTOVIĆ 2006: 77). Субјект се освешћује сазнањем да је одговорност према животу порасла – није само одговоран за свој, него и за живот птице. Осећање припадности неочекивано буди „радост или страх, а можда обоје” (RISTOVIĆ 2006: 78). Дакле, осећање безграничне слободе дате у симболу птице као и припадности некоме / нечему, доводи лирског субјекта до преиспитивања позиције страхова који су га као биће (ре)конституисали – страх, наједном, постаје радост: „И страх твој постане радост, јер изненада, срце твоје куца свуда, и у семењу траве те, на чистини: још увек исте.” (RISTOVIĆ 2006: 78). Јасно је, дакле, како је лирски субјект кадар да одређене страхе превазиђе, али је са многима, попут сваког човека, осуђен да живи.

Универзална присутност осећања страха води стварању модерног песничког света и успостављању субјекта као аутентичног женског бића које о сопственим, круцијалним девијацијама, страховима, проговара из дубине свог бића. Конструисање субјективитета једно је од централних питања феминизма (BELSI 2003: 231), док је сам субјект место контрадикције и зато је непрестано у процесу конструисања (BELSI 2003: 236). Контрадикторност је заснована на семантичким поигравањима супротстављеним један наспрам другог (са једне стране, страх од заборава, са друге стране, страх од памћења), на мешању родова и лица у којима се истовремено обраћа и себи и читаоцу, на посматрању себе изван и изнутра. Субјект се непрестано (ре)конструира са тачком врхунца у средишњем циклусу 0^0 док је (ре)конструисање на нивоу збирке дато кроз индивидуалне несигурности, неспо-

којства и немире. Та „архетипска потреба за индивидуализацијом» (KRAGUJEVIĆ 2019: 483) започета кроз силу страха, добија свој оквир силама живота које успевају да превладају. Уосталом, деструктивна страна страха субјект није поништила, већ му је, напротив, помогла у конституисању и спознању себе. Својим особеностима, динамика личности лирског субјекта одговара Јунговом интровертном типу који је оријентисан ка субјективним чиниоцима (уп. JUNG 1978: 407) полазећи од субјективног детерминисања света око себе. Интровертни тип, услед утицаја несвесног, фантазијом моћи и посредством страха у сусрету са одређеним објектом развија „нарочиту страшљивост”, док је посматрани објект, заправо, само потенцијална опасност (уп. JUNG 1978: 413). Као и лирски субјект збирке, тако и интровертни тип иде за својим идејама које посматра из субјективне основе тежећи стално ка унутрашњости, ка продубљивању (JUNG 1978: 418). Као најважније, интровертни тип одликује појачана наклоност ка усамљености, али и интензивност осећања и опажаја света око себе (JUNG 1978: 421, 423). Лирски интровертни субјект, захваљујући оном индивидуалном у себи, детаљно осликава поетички свет страхова са једне, и поетички свет женског бића са друге стране – и та два конституишу једно друго.

Закључак

Страх као упоришна тачка пружио је простор устрепталом бићу да тематизује своју прошлост, садашњост и будућност кроз хиперсензитивни однос са искуством живота. Кружење лирског субјекта у немирима егзистенције датог кроз набрајање свега што женско биће тишти, одвело је спознавању универзалног страха – у прошлости, садашњости и будућности увек је нешто изгубљено, увек може бити изгубљено и увек ће бити изгубљено. Доминантан тон збирке изразито је специфичан, будући да се огледа у константном наративно-поетичком преплићању страха, тескобе и (само)преиспитавања. Поезија Ане Ристовић представља симбол борбе за себе, против себе и упркос себи – борба за испитивање сопствених крајњих домета, као и начина функционисања услед емоционалне оптерећености. Осетљивошћу која га карактерише, женско биће страхује од усамљености, промена, присности, близине, страхује од себе, од унутрашњости свог бића и свих могућих односа. Кроз страхове, субјект трага за собом. Еволуција лирског субјекта дата је кроз циклусе збирке: *-1* слика је унутрашњих осећања уплашеног бића, *0⁰* слика је мене која страхујем и имагинарно одређујем свет око себе, *+1* слика је односа уплашеног бића са спољашњим светом. Затечен у границама сазнатљивости и искуствености, заробљен у оковима емоционалне дисфункције којом би се препреке превладале, скривен у психичком раздору из ког проговара, лирски субјект одговара ономе шта Фројд назива општом плашљивошћу, односно, страхом очекивања. Испуњење бића не подразумева превазилажење и прихватање страхова, већ борбу са њима и наративно обликовање, јер именујући страх и говорећи о њему, субјект полаже све наде да се он неће обистинити.

Цитирана лијература

BELSI 1974: BELSEY Catherine, „Konstruiranje subjekta – dekonstruiranje teksta”. *Nova čitanja, Poststrukturalistička čitanja* (ur. Zdenko Lešić), Sarajevo: Buybook, 2003: str. 231–251.

- JEROTIĆ 1974: JEROTIĆ, Vladeta, *Psihoanaliza i kultura*, Beograd: BIGZ, 1974. [orig.] Јеротић, Владета, Психоанализа и култура, Београд: БИГЗ, 1974.
- JUNG 1978: JUNG, Karl Gustav Jung, *Psihološki tipovi*, Novi Sad: Matica srpska, 1978. [orig.] Јунг, Карл Густав, Психолошки типови, Нови Сад: Матица српска, 1978.
- KRAGUJEVIĆ 2019: KRAGUJEVIĆ, Tanja, „Beskraj na dlanu, ili Život smisla u poeziji Ane Ristović”. *Letopis Matice Srpske*, br. 504, sv. 4, 2019: str. 478–491. [orig.] Крагујевић, Тања, „Бескрај на длану, или Живот смисла у поезији Ане Ристовић”, *Летопис Матице српске*, бр. 504, св. 4, 2019: 478–491.
- SVENSEN, Laš Fr. H., *Filozofija straha*, Beograd: Geopoetika, 2008.
- TREBJEŠANIN 2006: TREBJEŠANIN, Žarko, „Frojdove revizije i sinteze psihoanalize (predgovor)”, *Kompletan uvod u psihoanalizu*, Podgorica: Nova knjiga, 2006: 5–24.
- FROJD 2006: FROJD, Сигмунд, *Комплетан увод у психоанализу*, Подгорица: Нова књига, 2006.
- HAČION 1996: HAČION, Linda, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad: Svetovi, 1996. [orig.] Хачион, Линда, *Поетика постмодернизма*, Нови Сад: Светови, 1996.
- ŠEATOVIĆ 2020: ŠEATOVIĆ, Svetlana, „Poezija Ane Ristović na međi vekova: odjek univerzalnosti I savremenog doba”, *Poezija Ane Ristović: zbornik radova*, Beograd: Zaduzbina “Desanka Maksimović”: Narodna biblioteka Srbije: Institut za književnost i umetnost, 29–41. [orig.] Шеатовић, Светлана, „Поезија Ане Ристовић на међи векова: одјек универзалности И савременог доба”, *Поезија Ане Ристовић: зборник радова*, Београд: Задужбина “Десанка Максимовић”: Народна библиотека Србије: Институт за књижевност и уметност, 29–41.

Извори

- RISTOVIĆ 2006: RISTOVIĆ, Ana, *Oko nule*, Kraljevo: Narodna biblioteka „Stefan Prvovenčani”, 2006. [orig.] Ристовић, Ана, Око нуле, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2006.)

Aleksandra V. Čebašek Nešković

THE LYRICAL SUBJECT’S FEAR OF LIFE EXPERIENCE IN AROUND ZERO BY ANA RISTOVIC

Summary

The paper represents an examination of the structure and position of the lyrical subject in Ana Ristović’s collection of poems *Around Zero* by establishing the relationship between fears, which are the basic motivation for both the content and semantics of the collection. The feeling of fear is established, as well as its realized influence on the constitution of the lyrical subject according to Freudian neurotic fear. The postmodern subject speaks from his lonely world from which he subjectively determines what he is speaking about. The specificity of the collection can be noticed in the form of the existence of three cycles, -1, 00, +1 which are explained through difference approaches, various oscillations in semantic levels and motivation, as well as the diversity of modern poetic expression. The lyrical subject is interpreted through the analysis and re-examination of verbalized fears thanks to which we know the complexity and inversion of the subject.

Keywords: fear, subject, female being, Ana Ristovic, *Around Zero*